

Samuel, Marián; Bednár, Peter

Archeologický výskum sakristie Nitrianskeho hradu

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 375-385

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140526>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archeologický výskum sakristie Nitrianskeho hradu

MARIÁN SAMUEL – PETER BEDNÁR

(Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu GP 2/7116/22,
Archeologické pamätníky Slovenska)

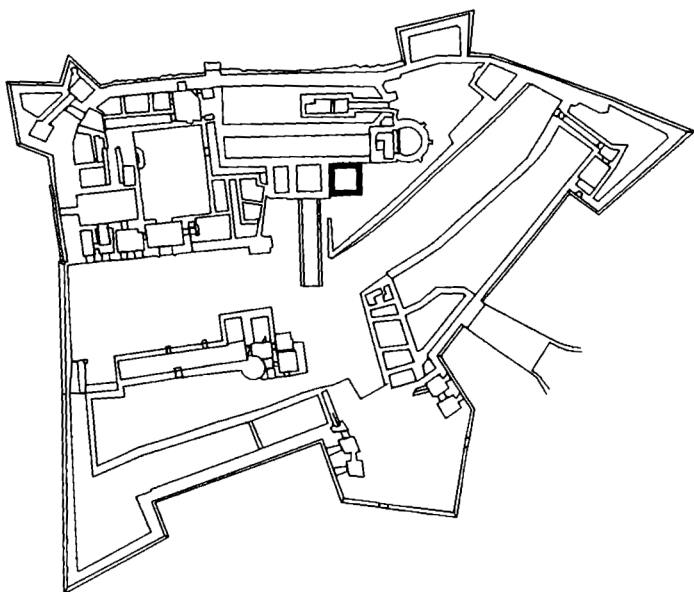
Úvod

Systematický archeologický výskum Nitrianskeho hradu prebiehal v rokoch 1988–1996 (Bednár–Staník 1993a; Bednár 1998a, tu aj ďalšia literatúra). Väčšina prác sa uskutočnila v exteriéroch budov, na otvorených plochách nádvorí hradného komplexu, iba malá časť sa vykonávala v interiéroch hradného areálu. Výnimočná príležitosť preskúmať aj plochu v interiéri sakrálneho komplexu vznikla v súvislosti s výmenou podlahy na prízemí sakristie v lete roku 2002.

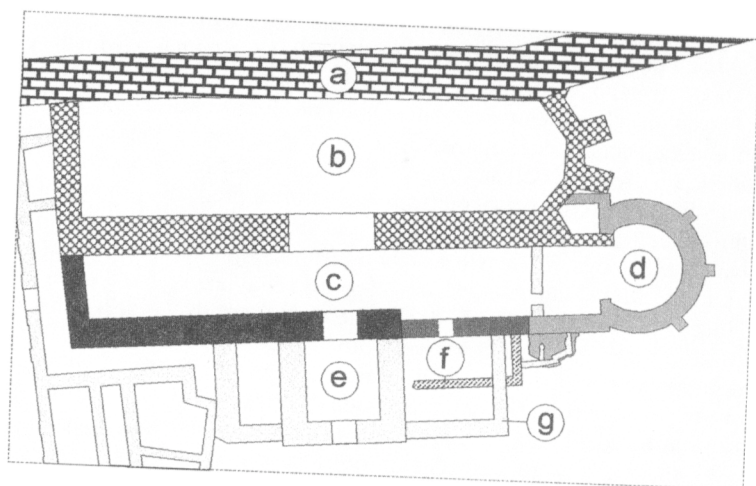
Sakristia tvorí súčasť sakrálneho komplexu stojaceho na vrchole hradného kopca. Napája sa k východnej stene renesančnej veže postavenej okolo roku 1630, počas pôsobenia biskupa Jána Telegdyho (Wagner 1933; Puškárová 1985; 1988a,b; 1991) a k južnej stene dolného kostola (obr. 1). Príhľadá časť dolného kostola je podľa súčasného stavu poznať najstaršou stojacou architektúrou Nitrianskeho hradu (obr. 2). Vznikla pred prvou polovicou 13. stor. (Bednár–Staník 1993b; Bednár–Samuel 2002a). Trojpodlažnú budovu sakristie postavili v priebehu druhej tretiny 17. stor., ako objekt, v ktorom horné podlažia plnili funkciu kapitulného a biskupského archívu a spodné podlažie slúžilo ako sakristia. Najstarším dobovým zobrazením tohto objektu je veduta Nítry z roku 1664.

Okolie sakristie prvýkrát skúmali v rokoch 1930–1931 J. Böhm a V. Mencl. V priestore medzi jej východnou stenou a južnou stenou dolného kostola sa odhalilo niekoľko základových murív. Okrem zvyškov architektúr datovaných do stredoveku sa odhalila časť základu pristavaného k južnej stene dolného kostola, vbiehajúceho pod základové murivo dnešnej sakristie (obr. 2f; 3:3). Murivá boli autormi výskumu datované len rámcovo do 17. storočia, pred výstavbu súčasnej sakristie, pričom sa uvažovalo, že predstavujú zvyšky hromadnej hrobky (Böhm–Mencl 1931, 79). Počas výskumu východného nádvorja hradu v roku 1992 sa tieto murivá odhalili znovu. Revíznym stavebno-historickým výskumom sa odhalila spodná časť muriva, ktoré V. Mencl interpretoval ako západný okraj jazvy po strhutej veži (Mencl 1933, 230). Ing. I. Staník zistil, že ide o nárožie stavby armované veľkými kamennými kvádrmi, ku ktorej bola pristavaná v prvej polovici 13. stor. neskororománska kaplnka s podkovovitou apsidou (obr. 3:1; Bednár–Staník 1993b, 26). Terénna situácia, zničená výskumami v 30. a 50. rokoch však neumožňovala jej bližšie časové zaradenie. Otvorila sa aj otázka časového zaradenia objektu, ktorého podstatná časť leží pod dnešnou sakristiou (obr. 2f; 3:3). Niveleta koruny základového muriva tejto stavby bola totiž nižšie ako niveleta koruny základového muriva neskororománskej kaplnky. To viedlo autorov výskumu k vysloveniu hypotézy, že táto stavba je staršia ako neskororománska kaplnka. Porušená terénna situácia však neumožňovala overiť tento predpoklad. V roku 1992 sa vykonával výskum aj pri južnej stene dnešnej sakristie, pri ktorom sa zistilo, že až do výstavby vnútornej línie južného opevnenia hradu v druhej polovici 15. stor. tu pochádznu úroveň terénu tvorilo skalné podložie. Najstaršie antropogénne vrstvy v tomto priestore vznikli až v priebehu druhej polovice 15. a v 16. stor., po výstavbe vnútornej línie južného opevnenia hradu. V priebehu 16., a 17. stor sa tento priestor využíval ako cintorín.

Výskum v interiéri sakristie v roku 2002 poskytoval možnosť zachytiť neporušenú terénnu situáciu z čias výstavby dolného kostola. Predpokladalo sa, že sa podarí spresniť datovanie jeho výstavby. Okrem toho vznikla možnosť overiť priebeh a datovanie základov

Obr. 1. Nitra, hrad. Situovanie výskumu.

Nitra - hrad

- a) románska hradba
- b) horný kostol
- c) dolný kostol
- d) kaplnka sv. Emerama
- e) veža
- f) staršia sakristia
- g) súčasná sakristia

- predpokladaná najstaršia časť Dolného kostola
- overený priebeh najstaršieho muriva dolného kostola (pred 1. pol. 13. stor.)
- 1. pol. 13. stor.
- 1. pol. 14. stor.
- 2. pol. 15. stor.
- 16.-18. stor.

Obr. 2. Nitra, hrad. Pôdorys sakrálneho komplexu.

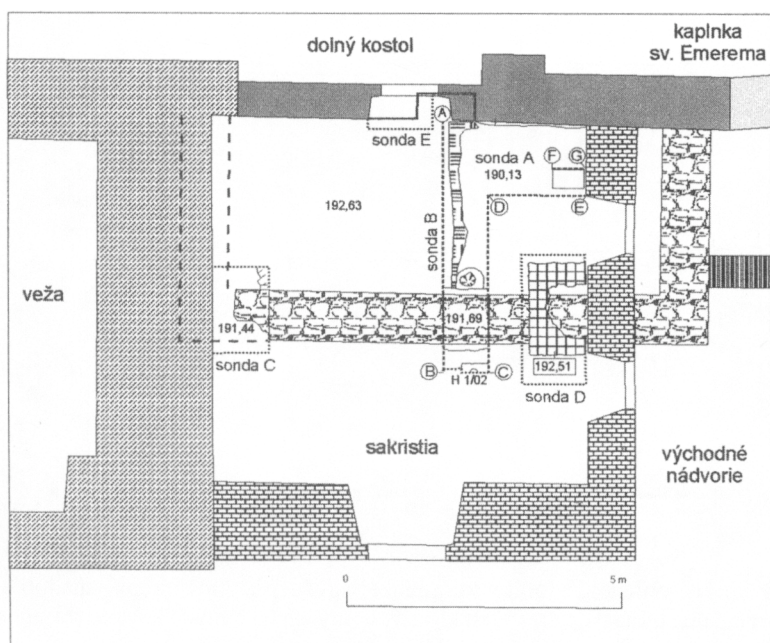
vého muriva pristavaného k južnej stene kostola (obr. 2f; 3:3), odkrytého predchádzajúcimi výskumami v 30-tych a na začiatku 90-tych rokov 20. stor.

Nálezové okolnosti a súvislosti

Situovanie sond v interiéri sakristie a ich rozmery (obr. 3) limitoval krátky čas vymedzený pre archeologický výskum. Keďže nebol možný rozsiahly plošný odkryv, sondy sme vytýčili tak, aby sa vyriešili základné otázky súvisiace s cieľmi výskumu. Sonda A bola situovaná pri južnej stene kostola. Kolmo na jej západný okraj nadväzovala sonda B. Sonda C bola umiestnená pri západnej, sonda D pri východnej stene sakristie a sondou E sme overili šírku staršieho dverného otvoru medzi sakristiou a dolným kostolom.

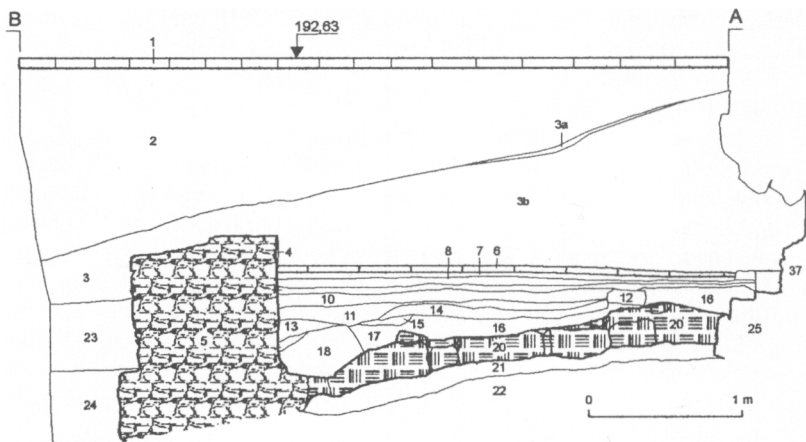
Po odstránení drevenej a tehlovej podlahy sme pri východnej stene sakristie odkryli kamenné základové murivo obdĺžnikového pôdorysu (sonda D; obr. 3:7). Plytko ležiaca základová spara, rozmery muriva a situovanie v osi okenných otvorov východnej steny sakristie naznačujú, že ide o základy pod oltár, ktorý bol odstránený pred inštalovaním dodnes funkčného barokového mobiliára.

Zvyšok plochy sakristie vyplňala piesčitá sutina použitá ako zásep pri poslednej úprave podlahy, keď bola niveleta podlahy sakristie vyrovnaná do úrovne kamennej dlažby v dolnom kostole (obr. 4, 5 – kontext 2). Zásep obsahoval okrem piesku, malty, kameňov a tehál,

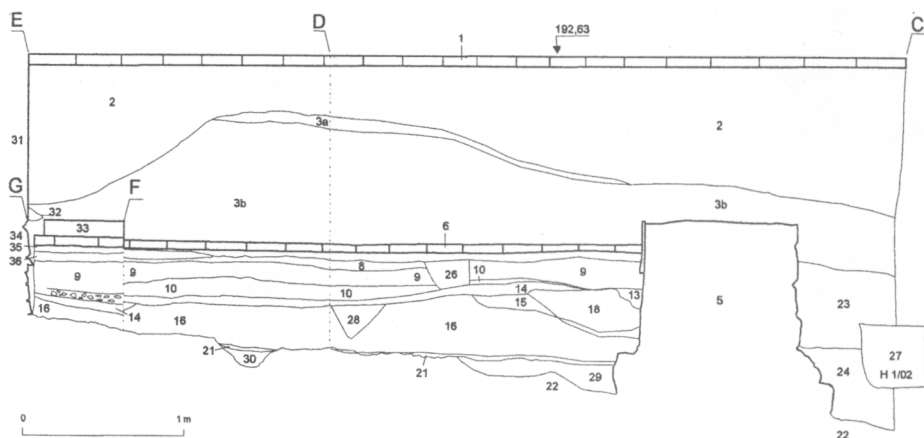

	1) južná stena dolného kostola (pred 1. pol. 13. stor.)		5) veža (1/3 17. stor.)
	2) kaplnka sv. Emmerama (1. pol. 13. stor.)		6) súčasná sakristia (2/3 17. stor.)
	3) murivo staršej sakristie (2. pol. 15. stor.)		7) základy oltára (17. stor.)
	4) murivo v interiéri sakristie (15. stor. ?)		8) prístavba staršej sakristie (16.-17. stor.)

Obr. 3. Nitra, hrad. Pôdorys sakristie s odkrytými murivami.

Obr. 4. Nitra, hrad. Západný profil sondy B. 1 – niveleta barokovej podlahy (2/3 17. stor.), 2, 3 – barokový zásyp, 5 – murivo staršej sakristie (2. pol. 15. stor.), 6 – druhá tehlová podlaha staršej sakristie, 14 – hlinená podlaha, 20 – kamenné murivo (15. stor.), 25 – základové murivo dolného kostola (pred pol. 13. stor.), 37 – zamurovaný portál staršej sakristie (2. pol. 15. stor.).

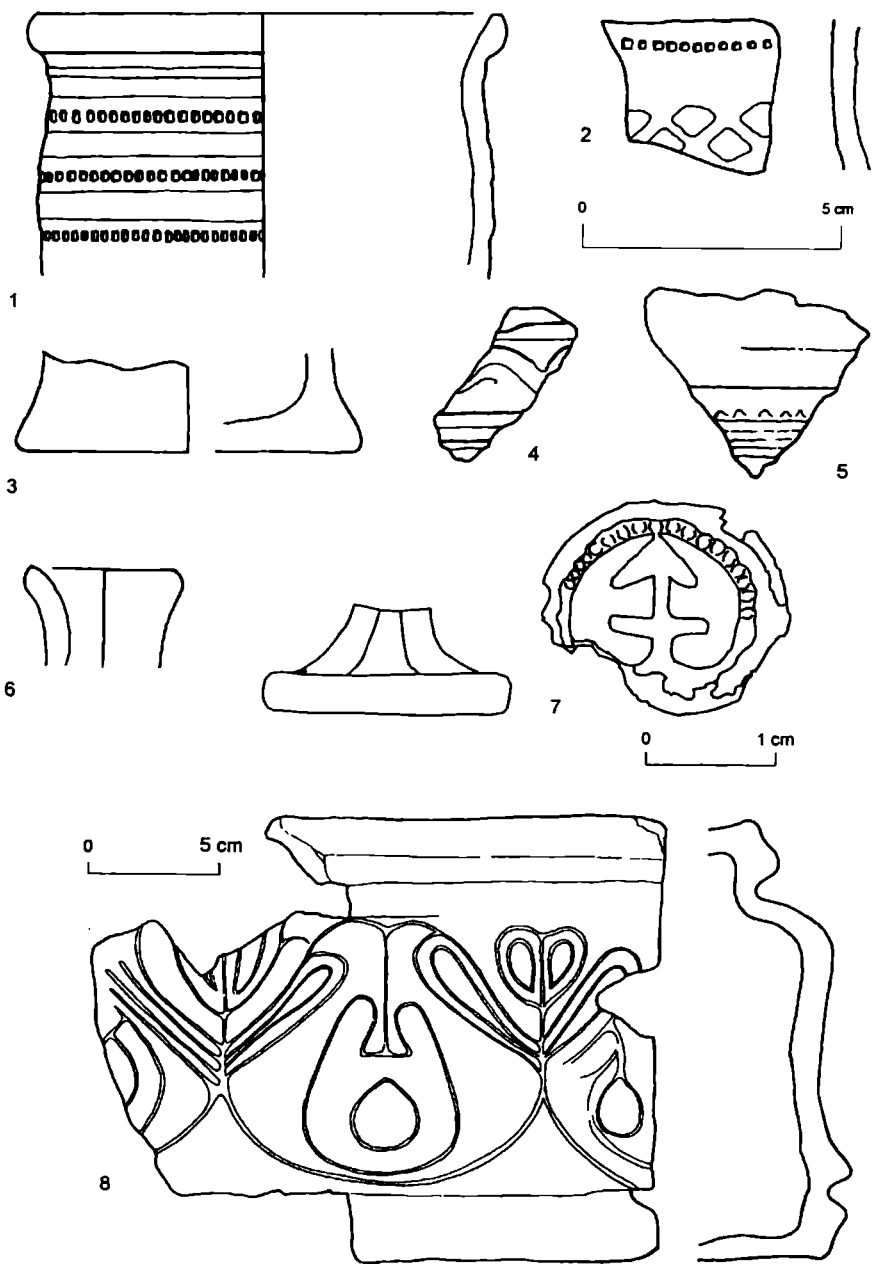

Obr. 5. Nitra, hrad. Profily sond A a B. 1 – niveleta barokovej podlahy, 5 – murivo staršej sakristie, 6 – druhá tehlová podlaha staršej sakristie, 36 – zvyšky prvej tehlovej podlahy staršej sakristie, 14 – hlinená podlaha, 27 – hrob v interiéri sakristie.

kusy maľovaných omietok, zlomky keramickej strešnej krytiny, črepy z nádob a kachlíc (obr. 6:8), značné množstvo železných kľincov a iných stavebných kovaní, fragmenty sklenených okenných terčiek a pohárov a ďalšie drobné predmety.

V priestore od súčasného vstupu sa pod piesčitým zásypom nachádzala sutina pozostávajúca z kameňov, malty a piesku. Sutina vytvárala kužeľ ktorého vrchol smeroval k prahu súčasného vstupu (obr. 4; 5 – kontext 3b). Povrch sutiny tvorila pevná piesčito-maltová vrstvička, ktorá vznikla pravdepodobne šliapaním po povrchu sutinového kužeľa (kontext 3a – obr. 4; 5).

V subpozícii s kontextom 3b sme v južnej časti sondy B zachytili korunu kamenného muriva širokého 95 cm (kontext 5 – obr. 4, 5). Murivo pozostávalo z rôzne veľkých neopracovaných kameňov ukladaných do nepravidelných riadkov spájaných vápennou maltou okrovej farby. Na severnom interiérovom líci muriva sa zachovala biela vápenná omietka hrubá 1–2 cm. Južné exteriérové líce muriva nebolo omietnuté. Na oboch stranách muriva

Obr. 6. Nitra, hrad. 1–6: výber nálezov stredovekej keramiky, 7: fragment pečatidla, 8: baroková kachlica.

sa nachádzal základový ústupok široký 15–25 cm. Základové murivo bolo z väčších nepravidelne ležiacich kameňov, spájaných maltou. Vonkajšia exteriérová časť muriva bola ukladaná, vnútorna liata. Základová spára muriva ležala na mierne klesajúcom skalnom podloží. Murivo predstavuje pokračovanie muriva odkrytého v exteriéri súčasnej sakristie počas výskumu V. Mencla a J. Böhma (obr. 2f, 3:3).

Po odstránení vrstiev zásypov sme odkryli precízne vyhotovenú tehlovú podlahu a jej maltové lôžko (kontext 6 – obr. 4; 5). Tehly s rozmermi 29–31×14–15×4–5 cm, boli pri okrajoch stien ukladané dlhšou stranou k lícu murív a vytvárali rám pre klasovité usporiadanie zvyšku dlažby. Smerom k portálu sa hrúbka tehál znižovala, niektoré kusy boli „zošliapané“ na hrúbku 2,5 cm.

Pod touto tehlovou dlažbou sme vo východnej časti sondy A zachytili zvyšky staršej tehlovej podlahy, z ktorej sa zachovali len vrstvičky tehloviny a jej maltové lôžko (kontext 36 – obr. 5). Pri východnej stene dnešnej sakristie na tehlovej dlažbe ležala pieskovcová platňa hrubá 10 cm (kontext 33). Jej úplné rozmery sme nemohli zistiť, pretože jej južná časť zachádzala pod profil sondy. Keďže odkryté okraje platne sú rešpektované dlažbou, predpokladáme, že sa nachádza v primárnej polohe. Umiestnenie tejto platne vo východnej časti objektu naznačuje, že by mohlo ísť o základovú platňu oltára.

Pod najstaršou tehlovou podlahou sa nachádzali vrstvy sypkej piesčitej hliny mocné 20–35 cm, pod ktorými ležala tenká vrstva čiernej ílovitej hliny (kontext 14). Jej homogénny charakter a pomerne vyrovnaný priebeh naznačujú, že predstavuje pochôdznu úroveň, resp. provizórnu podlahu v čase tesne po vybudovaní sakristie. Nad podlahou sa v kontexte 10 – vrstve sypkej hliny, našla strieborná minca Ladislava V. (1453–1457) razená v rokoch 1451–1452 (Hunka–Kolníková, v tlači). Okrem mince je výnimočným nálezom z tohto kontextu fragment skorodovaného gotického pečatidla s vlastníckym znakom na pečatnej ploche s motívom strelky s rozdvojeným zakončením a priečnym brvnom. Pečatný znak je orámovaný perlovcom (obr. 6:7). Tento nález je prvým nálezom pečatidla z areálu nitrianskeho hradu.

Pod vrstvou ílovitej hliny sme pri vnútornom líci kontextu 5 odkryli kolovú jamu s rozšíreným lievikovitým ústím, ktorá vznikla v čase výstavby objektu. V jej výplni sa našiel denár kráľovnej Márie (1385–1395) z roku 1383 (Hunka–Kolníková, v tlači; Huszár 1979, 91–92, č. 566). Pravdepodobne však ležala v sekundárnej polohe a nemožno ju využiť pre datovanie výstavby.

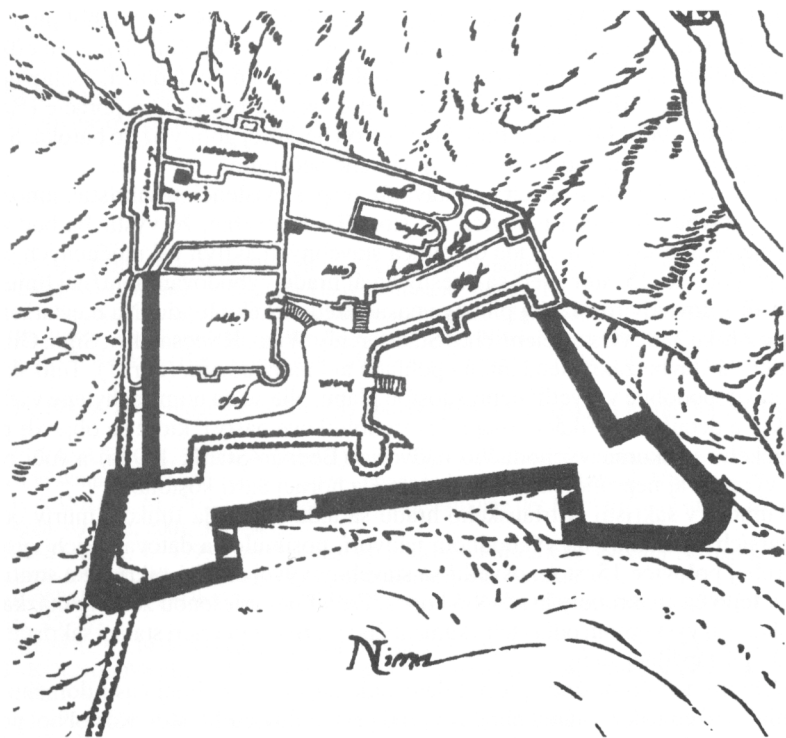
V subpozícii s kolovou jamou a vrstvou ílovitej hliny sa nachádzala vrstva maltovej sutiny, ležiacej miestami na mierne klesajúcom skalnom podloží (kontext 16) a miestami nad nesúvislou vrstvou malty, vyplňajúcou plytké depresie v skalnom podloží (kontext 21). Malta má identický charakter ako malta v najstaršom murive južnej steny dolného kostola. Pravdepodobne ide o odpad, ktorý vznikol počas výstavby južnej steny kostola.

V exteriérovej časti stavby sa pod vrstvou piesčitého zásypu nachádzala vrstva hnedo-čiernej hliny (kontext 23). Vrstva obsahovala okrem črepov aj zlomky ľudských kostí. Našla sa v nej strieborná minca Vladislava II. Jagellonského (1471–1516), razená v rokoch 1482–1516 (Hunka–Kolníková, v tlači). V juhovýchodnom rohu sondy sme zachytili okraj hrovej jamy v ktorej sme odkryli časť kostry orientovanej približne v smere Z–V (kontext 27 – obr. 5). Vrstva, do ktorej bol zapustený hrob prekryvala vrstvu kompaktnéj čiernej hliny s pomerne pevným rovným povrchom (kontext 24). Táto vrstva prekryvala exteriérovú časť základového muriva kontextu 5 a vznikla až po jeho výstavbe.

V sonde C, vytyčenej pri západnej stene sakristie (obr. 3), sme pod piesčitým zásypom (kontext 2) zachytili pokračovanie muriva kontextu 5, ktorý interpretujeme ako južnú stenu objektu odkrytého v exteriéri sakristie už v rokoch 1930–1931. Murivo a k nemu priliehajúca tehlová podlahu boli porušené výkopom stavebnej jamy veže. Z časových dôvodov nebolo možné doskúmať sondu až na skalné podložie.

Z priestoru odkrytej stavby sa vstupovalo do dolného kostola cez portál, ktorý vznikol prelomením muriva južnej steny najstaršieho kostola (obr. 3). O prelomení muriva svedčia stopy osekávania na okraji pôvodného muriva a odlišné maltové spojivo v jeho tehlovom ostení. Os tohto portálu bola posunutá voči dnešnému o 70 cm východným smerom. Jeho svetlosť bola 100 cm (obr. 3).

Pri západnom okraji sond A a B sme v zachytili okraj nelícovaného ukladaného muriva prebiehajúceho v smere S–J, postaveného z rôzne veľkých lomových kameňov spájaných

Obr. 7. Nitra, hrad. Najstaršie zobrazenie hradu z roku 1562. Pohľad zo západu a pôdorys (čiernou vyznačený plán nerealizovanej fortifikácie).

piesčitou maltou okrovej farby (kontext 20 – obr. 4). Zreteľná cezúra medzi odkrytým murivom a murivom južnej steny dolného kostola poukazuje, že odkryté murivo bolo pristavané k dolnému kostolu. Vzhľadom na nedostatok času sme nemohli zistiť hrúbku muriva a charakter jeho západného okraja. Základová spara odkrytého muriva leží o 20–30 cm vyššie ako základová spara kontextu 5 a murivo nie je zapustené až na skalné podložie. Z odkrytej časti nemožno jednoznačne určiť vzájomný chronologický vzťah kontextu 20 a kontextu 5. Neporušené vrstvy pod podlahami patriacimi ku kontextu 5, prekryvajúce kontext 20 naznačujú, že ide o staršie murivo, ktoré stratilo výstavbou kontextu 5 svoju funkciu.

Záver

Odkryté zvyšky architektúry interpretujeme ako zvyšky staršej sakristie. Pri tejto interpretácii objektu sa opierame o jeho polohu a priame prepojenie s dolným kostolom. Sakristia mala obdĺžnikový pôdorys s vonkajšími rozmermi 3,8 m × cca 10 m. Z exteriéru sa do nej mohlo vstupovať portálom v západnej stene a do kostola sa prechádzalo portálom, ktorý vznikol sekundárnym prelomením južnej steny dolného kostola. Tento portál bol pravdepodobne umiestnený v osi dlhšej severnej steny sakristie. Existenciu vstupného portálu nebolo možné overiť. Nie celkom bežné situovanie sakristie pri južnej stene kostola limitovala poloha sakrálneho komplexu, vybudovaného na severnej hrane hradného kopca a zakomponovaného do obvodového opevnenia hradu (obr. 2). Keďže v interiéri objektu sa nezistili stopy pochovávaní, je málo pravdepodobné, že by objekt bol využívaný ako funerárny. Pred výstavbou najstaršej doloženej sakristie funkciu sakristie mohol plniť osobitný priestor vyčlenený v interiéri kostolov (Masser 1966, 141). Nevyužívame, že odkrytá budova bola dvojpodlažná. Horné poschodie mohlo slúžiť ako pokladnica, úschovné miesto, či archív nielen pre cirkevné inštitúcie, ale aj pre svetské osoby a korporácie (Bandmann 1956, 21; Masser 1966, 141). Túto funkciu plnili od neskej gotiky až do baroka. S takýmto širším využitím sakristie môže súvisieť aj nájdené pečatidlo.

Mince vo vrstvách súvisiacich s výstavbou, resp. s existenciou sakristie, umožňujú datovať jej výstavbu do druhej polovice 15. storočia. Je možné, že výstavba budovy ktorú interpretujeme ako sakristiu, spadá do rámca stavebných aktivít uskutočnených okolo polovice a po polovici 15. stor., keď sa dnešný areál hradu vybudovaním južnej línie opevnenia vyčlenil z dovedy rozsiahlej plochy včasnostredovekého hradu. Na najstaršom zobrazení Nitry z roku 1562 (Osterreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv, Sign. Gih 447–5), nie je odkrytá stavba zakreslená ani na pôdoryse (obr. 7). Túto skutočnosť možno pravdepodobne vysvetliť nepresnosťou plánu. Nie sú na ňom zachytené všetky menšie objekty a detaily fortifikácie (napr. štvoruholníkové bašty), ktoré sa objavili počas archeologického výskumu východného nádvorja (Bednár–Staník 1993a) a voči reálnemu stavu je výrazná aj neproporčnosť dĺžky dolnej a hornej časti kostola.

Výskumom v sakristii Nitrianskeho hradu sa teda objasnila funkcia murív odkrytých počas starších výskumov na východnom nádvorí, posunulo sa datovanie ich výstavby zo 17. do druhej polovice 15. stor., osvetlil sa stavebný vývoj staršej sakristie a stratigrafická situácia v tejto časti akropoly hradného kopca. Zatiaľ nevyriešenou zostáva otázka datovania a funkčnosti výskumom odkrytého kamenného muriva v interiéri staršej sakristie a presné situovanie jej západnej steny.

Výskumom nebolo možné spresniť datovanie najstaršej známej časti dolného kostola, ktorú zatiaľ môžeme datovať len rámcovo pred prvú polovicu 13. stor. Kostol bol postavený na obnažené skalné podložie, o čom svedčí spárovanie povrchu muriva, plynulo prechádzajúce na skalné podložie. Antropogénne sedimenty sa v tejto časti exteriéru kostola začali ukladať tesne pred výstavbou sakristie a južného vnútorného opevnenia hradu okolo polovice 15. stor. Práve absencia antropogénnych vrstiev by však mohla naznačovať datovanie najstaršej známej časti kostola. Pri výskume južne od apsidy neskororománskej kaplnky sme zachytávali minimálne 70–100 cm mocnú sutinovú vrstvu, ktorej genéza súvisela so

širokým komorovým valom postaveným v polovici 11. stor. (výplň komôr valu, resp. jeho deštrukcia). Do nej boli zapustené hroby stredovekého cintorína z konca 11.– prvej polovice 15. stor. (Bednár–Staník 1993a). Existencia antropogénnych vrstiev spred 13. stor., do ktorých boli hĺbené hroby stredovekého cintorína a základy kaplnky, je doložená aj v okolí južnej steny neskororománskej kaplnky. Keďže vrstvy boli odstránené výskumami v 30-tych a 50-tych rokoch 20. stor., dnes už nemôžeme spoľahlivo povedať, či ich genéza tiež súvisí s existenciou a splanírovaním valu. Mohutná deštrukcia širokého komorového valu zachytávaná aj na ostatných skúmaných plochách na akropole hradného kopca (Bednár 1996, 1998; Bednár–Samuel 2002b), naznačuje, že táto možnosť je pravdepodobná. Ako sme už uviedli, pri kostole, ku ktorému bola kaplnka pristavaná, antropogénne sedimenty chýbali. Ich absencia mohla byť zapríčinená eróziou, bežnou v komunikačne tak exponovanom priestore, ako bol priestor pred vstupom do kostola. Rovnako však nemôžeme vylúčiť ani možnosť, že ich absenciu zapríčinila existencia stavby stojacej v tomto priestore. Neprítomnosť deštrukcie valu teda dovoľuje vysloviť hypotézu, že kostol tu stál už na konci 11. stor. – pred požiarom a následným splanírovaním valu, alebo už pred výstavbou valu – teda v prvej polovici 11. stor. Domnievame sa tiež, že výškový rozdiel medzi úrovňou podláh v dolnom a hornom kostole nie je zapríčinený len sklonom skalného podlažia, ale hlavne skutočnosťou, že horný kostol bol postavený na zvyškoch v tom čase už nefunkčného komorového valu. Tento výškový rozdiel bol pôvodne výraznejší ako dnes. Zmenšili ho až v období výstavby dnešnej sakristie v prvej polovici 17. stor. Naznačujú to nivelety podlahy a prahu portálu staršej sakristie, podlahy v neskororománskej kaplnke a podlahy v prízemí veže kostola. Počas prestavby sakrálného komplexu v rokoch 1620–1642 sa pôvodná niveleta podlahy v dolnom kostole zvýšila približne o 120 cm. Predpoklady o datovaní výstavby dolného kostola do obdobia pred výstavbu širokého komorového valu (pol. 11. stor.) sú však zatiaľ v rovine hypotetických úvah a môže ich overiť len archeologický výskum v interiéri kostolov.

Literatúra

- BANDMANN, G., 1956: Über Pastophorien und verwandte Nebenräume im mittelalterlichen Kirchenbau. In: Kunstgeschichtlichen Studien für Hans Kaufmann. Berlin, 19–58.
- BEDNÁR, P., 1996: Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. In: AVANS 1994. Nitra, 29–31.
- BEDNÁR, P., 1998a: Die Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 9.–12. Jahrhundert. In: J. Henning–A. T. Rutkay (Hrsg.): Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Bonn, 371–382.
- BEDNÁR, P., 1998b: Archeologický výskum na nádvorí paláca nitrianskeho hradu. In: AVANS 1996. Nitra, 28–30.
- BEDNÁR, P.–SAMUEL, M., 2002a: Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov. In: Cirkevné pamiatky - Pramene kultúry a vzdelanosti. Nitra, 60–77.
- BEDNÁR, P.–SAMUEL, M., 2002b: Entwicklung der Befestigung der Nitrauer Burg im 11. Jahrhundert. In: Slov. Arch. 49, 1–2, 2001, 301–345.
- BEDNÁR, P.–STANÍK, I., 1993a: Archeologický a stavebno-historický výskum Nitrianskeho hradu v rokoch 1988–1991. In: Nitra – príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra, 127–141.
- BEDNÁR, P.–STANÍK, I., 1993b: Výskum Nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. In: AVANS 1992. Nitra, 25–27.
- BÖHM, J.–MENCL, V., 1931: Výskum na hradě nitrianském. 1930–1931. Pam. Arch. 37, 64–79.
- HUNKA, J.–KOLNÍKOVÁ, E., v tlači: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 2002. In: AVANS 2002. Nitra.
- MASSER, A., 1966: Die Bezeichnungen für das christliche Gotteshaus in der deutschen Sprache des Mittelalters. Berlin.
- MENCL, V., 1933: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha–Prešov.
- PUŠKÁROVÁ, B., 1985: Oprava veže, sakristie a schodišťa na Nitrianskom hrade. In: Ochrana pamiatok a prírody v západoslovenskom kraji. 2, Bratislava, 9–12.
- PUŠKÁROVÁ, B., 1988a: Niekoľko nových poznatkov, získaných pri výskume fasád nitrianskeho hradu. In: AH 10, 469–473.
- PUŠKÁROVÁ, B., 1988b: Sakrálné objekty Nitrianskeho hradu. In: Pamiatky a múzeá, 1, 17–19.
- WAGNER, V., 1933: Nitriansky hrad a biskupský kostol v dobe baroka. In: Nitra, dejiny a umenie nitrianskeho zámku, Trnava, 103–121.

Archäologische Forschung in der Sakristei der Burg in Nitra

Die kurze Feststellungsforschung im Interieur der Sakristei der Burg in Nitra (Abb. 1) ermöglichte, die archäologische Situation in der Nähe von den ältesten Sakralbauten (Abb. 2) dieser Burg zu untersuchen, die Funktion zu erklären und die Datierung der Mauerwerke zu präzisieren, die im Exterieur der Sakristei während der Forschungen in den 30-er und 90-er Jahren des 20. Jhs. entdeckt wurden. Das heutige Sakristeigebäude mit dem Dom- und Bischofsarchiv entstand im zweiten Drittel des 17. Jhs. Es wurde zum Renaissanceturm (gegen 1630) und zur südlichen Wand der unteren Kirche (vor der Hälfte des 13. Jhs.) zugebaut. Die Forschung entdeckte den weiteren Verlauf der südlichen Kirchenwand sowie der südlichen Wand des Objekts, das bereits bei der Forschung von J. Böhm und V. Mencl in den Jahren 1930-1931 aufgedeckt worden war. Im Interieur dieses Objekts erhielten sich die Reste von zwei Ziegelböden und einem Lehmbooden und ein älteres in der Hälfte des 17. Jhs. vermauertes Portal – der Eingang ins Schiff der alten Kirche (Abb. 3, 4, 5). Auf Grund der Funde von Münzen, Keramik und auf Grund der stratigraphischen Situation nehmen wir an, dass dieser Bau in der zweiten Hälfte des 15. Jhs. entstand. Er wurde auf dem fast entblößten Felsenuntergrund erbaut. Die Reste der älteren Schichten stellte man im Interieur des Objekts nur stellenweise fest. Die Entstehung der Schichten legt man aufgrund der gefundenen Keramik bis zur Hälfte des 15. Jhs. Nach dem Aufbau fing man an, im Exterieur des Gebäudes zu beerdigen. Das Objekt ist am spätesten beim Aufbau des Turms ungefähr 1630 eingegangen. Dabei wurde die westliche Wand dieses Baues vernichtet, deswegen kennen wir seinen ganzen Grundriss nicht mehr.

Die aufgedeckten Reste der Architektur interpretieren wir als die Teile der alten Sakristei. Diese Interpretierung stützt sich auf die Lage des Objekts und auf die direkte Verbindung mit der unteren Kirche. Die Sakristei hatte den rechteckigen Grundriss mit Außenabmessungen von 3,8×10 m. Von draußen konnte man sie durch das Portal in der westlichen Wand betreten und in die Kirche hinein ging man durch das Portal, das in die südliche Wand der unteren Kirche sekundär durchgebrochen wurde. Dieses Portal befand sich wahrscheinlich in der Achse der längeren nördlichen Sakristeiwand. Es war nicht möglich, das Vorhandensein des Eingangsportals zu beglaubigen. Das nicht ganz gewöhnliche Situiere der Sakristei an der südlichen Kirchenwand limitierte die Lage der Gruppe von Sakralbauten, die auf der nördlichen Kante des Bergs, auf dem die Burg steht, aufgebaut und in die Burgbefestigungsmauern (Abb. 2) eingegliedert wurde. Es ist wenig wahrscheinlich, dass das Objekt den funerals Zwecken gedient hatte, weil hier keine Spuren nach der Beerdigung festgestellt wurden. Vor dem Aufbau der ältesten belegten Sakristei konnte ein spezieller Raum innerhalb der Kirche diese Funktion erfüllen. Man kann nicht ausschließen, dass das Sakristeigebäude zwei Etagen hatte. Die zweite Etage konnte als Schatzkammer, Aufbewahrungsstelle, oder Archiv nicht nur für die Kircheninstitutionen, sondern auch für die weltlichen Personen und Korporationen dienen, und zwar seit der Spätgotik bis zum Barock. Mit dieser Art Ausnutzung der Sakristei kann auch der gefundene Siegelstock zusammenhängen. Die Münzen, die in den Schichten gefunden wurden, die mit dem Bau, bzw. mit der Existenz der Sakristei in Verbindung stehen, ermöglichen die Datierung ihres Aufbaus in die zweite Hälfte des 15. Jhs. Es ist möglich, dass das Gebäude, die wir als Sakristei interpretieren, im Rahmen der Bauaktivitäten gegen Hälfte und in der zweiten Hälfte des 15. Jhs. entstand, als das heutige Burgareal durch die Ausgestaltung der südlichen Befestigungslinie die umfangreiche Fläche der frühmittelalterlichen Burg übergriff. In der ältesten Abbildung von Nitra aus dem Jahre 1562 ist der entdeckte Bau sowohl in der Ansicht als auch im Grundriss (Abb. 6) nicht eingezeichnet. Es handelt sich wahrscheinlich um Ungenauigkeit im Plan, in dem z. B. auch alle kleinere Objekte und Details der Fortifikation (z. B. viereckförmige Bollwerke) nicht gezeichnet sind, die während der archäologischen Forschung im östlichen Burghof entdeckt wurden. Auch die Proportionen der abgebildeten Längen vom unteren und oberen Teil der Kirche entsprechen nicht der Wirklichkeit.

Die Forschung in der Sakristei der Burg in Nitra erklärte also die Funktion der Mauerwerke, die die älteren Forschungen im östlichen Burghof aufgedeckt hatten, verschob ihre Datierung aus dem 17. Jh. in die zweite Hälfte des 15. Jhs. und erklärte die Bauentwicklung der älteren Sakristei und die stratigraphische Situation in diesem Teil der Burgakropolis. Die Datierung und Funktion des von der Forschung aufgedeckten Steinmauerwerks im Interieur der Sakristei und die genaue Situierung ihrer westlichen Wand bleibt noch offen.

Auf Grund der Forschung war es nicht möglich, die Datierung des ältesten bekannten Teils der unteren Kirche zu präzisieren, den man bisher nur ungefähr vor die erste Hälfte des 13. Jhs. legt. Die Kirche wurde auf den entblößten Felsenuntergrund aufgebaut, wovon die Durchführung der Fugen an der Mauerwerkoberfläche zeugt, die kontinuierlich auf den Felsenuntergrund übergehen. Die anthropogenen Sedimente fingen sich in diesem Teil der Kirche an, knapp vor dem Aufbau der Sakristei und der südlichen Innebefestigung der Burg gegen Hälfte des 15. Jhs. abzulagern. Eben die Abwesenheit der anthropogenen Schichten könnte jedoch die Datierung des ältesten bekannten Teils der Kirche andeuten. Die Forschung südlich von der Apside der kleinen spätromanischen Kapelle stellte eine minimal 70–100 cm mächtige Schuttschicht fest, deren Genese mit dem breiten in der Hälfte des 11. Jhs. gebauten Kammerwall zusammenhing (die Füllung von Wallkammern, bzw. seine Destruktion). In diese Schicht wurden die Gräber eines mittelalterlichen Friedhofs aus dem Ende des 11. bis aus der ersten Hälfte des 15. Jhs.

eingelassen. Das Vorhandensein von anthropogenen Schichten aus der Zeit vor dem 13. Jh., in die die Gräber des mittelalterlichen Friedhofs und Fundamente der Kapelle eingetieft wurden, ist auch in der Umgebung der südlichen Wand der kleinen spätromanischen Kapelle belegt. Bei den Forschungen in den 30-er und 50-er Jahren des 20. Jhs. wurden die Schichten beseitigt und infolge dessen kann man heute nicht mehr einwandfrei sagen, dass ihre Genese auch mit der Existenz und mit dem Planieren des Walls zusammenhängt.

Die mächtige Destruktion des breiten Kammerwalls, die auch in anderen erforschten Flächen der Burgakropolis festgestellt wurde, deutet an, dass diese Möglichkeit wahrscheinlich ist. Wir haben schon oben angeführt, dass bei der Kirche, zu der die kleine Kapelle zugebaut wurde, die anthropogenen Sedimente nicht vorhanden waren. Ihre Abwesenheit könnte die Erosion verursachen, die in dem Raum mit so viel Verkehr (vor dem Eingang in die Kirche) üblich war. Man kann aber auch nicht die Möglichkeit ausschließen, dass die Abwesenheit dieser Abwesenheit ein Bau war, der sich in diesem Raum befunden hatte. Die Abwesenheit von der Walldestruktion erlaubt also, eine Hypothese auszusprechen, dass die Kirche hier bereits am Ende des 11. Jhs. stände – also vor dem Feuer und vor dem folgenden Planieren des Walls, oder schon vor dem Aufbau des Walls, also in der ersten Hälfte des 11. Jhs. Wir nehmen auch an, dass der Höhenunterschied zwischen Fußböden in der unteren und in der oberen Kirche nicht von der Neigung des Felsenuntergrunds verursacht ist, sondern dass die obere Kirche auf den Resten eines in dieser Zeit bereits nicht mehr dienenden Kammerwalls aufgebaut wurde. Dieser Höhenunterschied war ursprünglich wahrscheinlich größer als jetzt. Er wurde erst beim Aufbau der heutigen Sakristei in der ersten Hälfte des 17. Jhs. kleiner gemacht. Es deuten die Nivellements von Boden und Portalschwelle der älteren Sakristei, und von Boden in der kleinen spätromanischen Kapelle und Boden im Erdgeschoss des Kirchturms an. Während der Baumgestaltungen der Sakralbauten in den Jahren 1620–1642 erhöhte sich die ursprüngliche Niveaulinie des Fußbodens in der unteren Kirche ungefähr um 120 cm. Die Voraussetzungen von der Datierung der unteren Kirche in die Zeit vor dem Aufbau des breiten Kammerwalls (Hälfte des 11. Jhs.) sind jedoch bisher nur Hypothesen, die nur eine archäologische Forschung im Interieur der Kirchen beglaubigen kann.

Abbildungen:

1. Nitra, Burg. Lage der Forschung.
2. Nitra, Burg. Grundriss der Sakralbautengruppe.
3. Nitra, Burg. Grundriss der Sakristei mit aufgedeckten Mauerwerken.
4. Nitra, Burg. Das westliche Profil der Sonde B. 1 – Niveaulinie vom Barockfußboden (2/3 17. Jh.), 2, 3 – barocke Schüttung, 5 – Mauerwerk der älteren Sakristei (2. Hälfte des 15. Jhs.), 6 – der zweite Ziegelfußboden der älteren Sakristei, 14 – Lehmfußboden, 20 – Steinmauerwerk (15.? Jh.), 25 – Fundamentmauerwerk der unteren Kirche (vor der Hälfte des 13. Jhs.), 37 – das vermauerte Portal der älteren Sakristei (2. Hälfte des 15. Jhs.).
5. Nitra, Burg. Profile der Sonden A und B. 1 – Niveaulinie des barocken Fußbodens, 5 – Mauerwerk der älteren Sakristei, 6 – der zweite Ziegelfußboden der älteren Sakristei, 36 – Reste des ersten Ziegelfußbodens der älteren Sakristei, 14 – Lehm Boden, 27 Grab im Exterieur der Sakristei.
6. Nitra, Burg. 1–6: Auswahl aus den Funden der mittelalterlichen Keramik, 7: Fragment von einem Siegelstock, 8: Barockkachel.
7. Nitra, Burg. Die älteste Abbildung der Burg aus dem Jahre 1562. Ansicht vom Westen und Grundriss (schwarz ist der Plan der nicht realisierten Fortifikation gezeichnet).

